ODISEEA PREȚIOSULUI TETRAEVANGHEL SLAVON AL MĂNĂSTIRII FLOREŞTI DE PE VALEA SMILEI

MONICA LAZĂR
GINEL LAZĂR
Muzeul Național de Istorie a României – Bucureşti

THE ODYSSEY OF A PRECIOUS FOUR GOSPELS MANUSCRIPT OF THE MONASTERY FLOREŞTI, SITUATED ON THE VALLEY OF THE RIVER SMILA

ABSTRACT

In elaborating a history of mentalities, the copying of religious manuscripts, the development of miniatures, bookbinding and of the art of printing, as well as the circulation of such masterpieces have an important role, as long as the means and the spread of written and published works can offer information regarding a historical, social and economic context, and also about the expansion and the interference of religious, cultural and ideological ideas or about the spiritual atmosphere of the time. The Four Gospels manuscript was used prayer by the founders of the monastery Floreşti, situated on the valley of the river Smila. These were Crâstea Ghenovici and his wife, Anghelina, during the reign of Ieremia Movilă, and this is confirmed by the embossed inscription on the bound covers of the manuscript, which was offered by them to the monastery. The calligraphy and the illuminations are very neat, in a small semi-uncial script, the manuscript is of Slavonic edition, being made on filigree paper. The title, the capitals and the ornaments are written and illuminated using vermilion, but green ink also predominates. The manuscript is bound with wooden plates, covered with gilded silver leafs, and the spine, also of gilded silver, has the shape of a fishnet.

Cuvinte cheie: Tetraevanghel, mănăstirea Floreşti, Valea Smilei.
Keywords: Four Gospels manuscript, Floreşti monastery, valley of the river Smila.

https://biblioteca-digitala.ro

Biserica şi mănăstirea din Floreşti are hramul „Sf. Ilie Tezviteanul“, fiind atestate documentar din anul 1590 [1]. Un hrisov domnesc, datat 22 iulie 1598, emis în cancelaria lui Ieremia Movilă, menționează că marele vornic al Țării de Sus, Crâstea Ghenovici [2] şi întreaga sa familie au dăruit, pe lângă satul Hrăneşti, posesiunea lor de baştină, cu cele două mori în apa Bârladului, şi satul Floreşti, cumpărat cu 300 de zloți tătăreşti, de la „*feciorii lui Lazor pitarul şi neamurile lor*“ [3]. Posesiunile celor două localități amintite au în componență mori, poieni, iazuri, locuri de prisăci. O altă proprietate mănăstirească, rezultată din acelaşi document, este o vie şi o casă în târgul Bârladului. Toate acestea le-au dat „*întru slava Domnului Dumnezeu mănăstirii cei noao zidită ce se zice Florentina* (...)“ [4].

Numele vechi al mănăstirii era Smila, după hidronimul de origine slavă, care înseamnă floare [5]. Conform relatărilor înaltului arhiereu Ioan Antonovici, zelos documentarist, pasionat de istoria locală, râul Smila izvorăşte din „*fundul vâlcelei Lunca*“ [6], din localitatea Floreşti, apoi, primind un afluent în pârâul Hunăria, îşi continuă drumul prin mai multe sate şi se varsă în Bârlad [7].

---

[1] După tradiție, mănăstirea Floreşti ar fi fost ridicată de Ştefan cel Mare pe la 1480. Aceste informații, neverificate în trecut și neconfirmate de nici o sursă documentară sau arheologică, până în prezent, au fost păstrate ca însemnări din cadrul „Sinodicului mănăstirii Floreşti“, redactat începând cu 1879. În anul 1880, părintele iconom Ioan Bulboacă scria la fila 28 că se împlinesc 400 de ani de la înființarea mănăstirii, fapt argumentat, într-o discuție cu preotul Ioan Antonovici, de descoperirea unei pretinse inscripții păstrate în biserica veche. Informația eronată a fost preluată, fără a fi verificată în prealabil, de către arhitectul Vladimir Mironescu în lucrarea *Mănăstirile şi Bisericile întemeete de Ştefan cel Mare*, în „Junimea Literară“, V, Iaşi, 1908. Din lucrarea lui Vl. Mironescu, informațiile ajung în studiul profesorului N. Dobrescu, *Despre bisericile făcute de Marele Ştefan*, în „Biserica Ortodoxă Română“ (BOR), nr. XXXIV, 1910, luna XII, Bucureşti, p. 944.

[2] Crâstea Ghenovici a fost mare vornic al Țării de Sus în timpul domniilor lui Ieremia Movilă și Simeon Movilă, respectiv între anii 1595 – 1608.

[3] I. Antonovici, *Mănăstirea Floreşti din plasa Smila, Județul Tutova, studiu istoric cu hărți cu ilustrațiuni urmat de documente, inscripții şi însemnări*, Bucureşti, 1916, pp. 2 – 4 (este redat cuprinsul hrisovului).

[4] *Ibidem*, p. 3.

[5] În limba română Smil/a se traduce prin siminoc (Helichrysum arenarium), o floare ierboasă frumoasă, care îşi păstrează culoarea vie chiar şi după ce se usucă. Înfloreşte în lunile iunie – octombrie şi are un aspect galben – crem, având şi proprietăți curative.

[6] I. Antonovici, *Mănăstirea Floreşti din plasa Smila*, p. III (introducere).

[7] Conform datelor oficiale, râul Smila este un afluent al Bârladului, cu o lungime totală de 44 km şi o suprafață a bazinului de 267 km^2.

https://biblioteca-digitala.ro

Cele două nume, respectiv Smila şi Florentina, le-a purtat mănăstirea până la jumătatea veacului al XVII -lea, când au fost înlocuite cu acela de Floreşti, după localitatea cu acelaşi nume, situată inițial la patru (4) km de aşezământul monahal [8].

Complexul monastic de la Floreşti era de tip fortificat, cu zid puternic de incintă, cu turnuri pe colțuri, metereze şi drumuri de acces străjuite. Din săpăturile şi cercetările arheologice s-a constatat o strămutare progresivă a vetrei satului lângă proxima vecinătate a mănăstirii. Biserica avea o poziție centrală, corect definită canonic, cu aspect fortificat, fiind înconjurată de construcții specifice precum: stăreția, chiliile călugărilor, clisiarnița, arhondaria, trapeza, cuhniile, atelierele meşteşugăreşti sau şcolile de creație.

La 100 de ani de la ctitoria lui Crâstea Ghenovici, complexul mănăstiresc, cu referire specifică la biserică, va intra într-o altă etapă de reconstrucție, restaurare şi reconsolidare. Lucrările au fost patronate de Gavril Costache, *biv vel dvornic*, nepot al primului ctitor, ulterior fiind continuate de fiii celui de-al doilea ctitor (marele vornic, Vasilie Costache, Antiohi Jora hatmanul şi Lupul Costache marele vistier). Relatările de mai sus se regăsesc într-o pisanie (inscripție ctitoricească) datată 20 iulie 1694.

Concluziile cercetărilor arheologice relevă un plan triconc al bisericii, dar şi împărțirea acesteia în pridvor, pronaos, naos şi altar. Cele două biserici, de sfârşit de secol XVI şi sfârşit de secol XVII, îmbină planul triconc moldovenesc cu fațada tipic muntenească, având un turn clopotniță deasupra pridvorului, amplasat pe aceeaşi axă longitudinală cu turla naosului.

---

[8] În primul rând, mănăstirea Smila este cunoscută sub acest nume chiar din inscripția slavonă de danie din 1596 de pe ferecătura cărții de cult (Tetraevanghel). Apoi, ispisocul (act domnesc) lui Ştefan Tomşa din 25 aprilie 1612 pomeneşte din nou termenul de Smila. Cum am mai amintit în text, hrisovul din 22 iulie 1598 menționează mănăstirea nou zidită pe nume Florentina, iar ispisocul lui Vasile Lupul din 12 august 1635 aminteşte din nou numele Florentina. Prima mențiune a celei de Floreşti este în ispisocul lui Eustrație Dabija vodă din 30 mai 1662, în contextul pomenirii martorului „*Maxim egumenul de Floreşti*“. Vezi, I. Antonovici, *op. cit.*, p. VII (introducere) şi desfăşurarea documentelor şi surselor de la pp. 2 – 4, 6, 10 – 12, 27, 99 etc.

https://biblioteca-digitala.ro

Conform părerilor avizate ale specialiştilor, caracterul fortificat al mănăstirii, concentrat pe funcții de apărare, evidențiază o redută religioasă, cu rol de apărare locală.

Cutremurele din 31 mai 1738 şi 14 octombrie 1802 au afectat serios atât biserica, cât şi turnul clopotniță.

Odată cu trecerea timpului, mănăstirea a primit multe danii domneşti şi boiereşti, scutiri de taxe şi de alte privilegii, fiind înzestrată cu moşii întinse, hanuri, vii, iazuri, mori, prisăci, velnițe, grădini şi pivnițe în târgul Bârladului, devenind una dintre cele mai bogate mănăstiri moldave.

La începutul secolului al XIX -lea, datorită unei administrări egumenice iresponsabile, mănăstirea a ajuns într-o stare de degradare evidentă. Acest fapt l-a determinat pe mitropolitul Veniamin Costache, din familia ctitoricească, să închine mănăstirea şi metohul acesteia (mănăstirea Bursuci [9]) mănăstirii Esfigmenul de la Muntele Athos (20 august 1806) [10]. În acest fel, se spera într-o mai bună îngrijire şi organizare a mănăstirii Floreşti.

---

[9] Mănăstirea Ciocăneşti – Bursuci, cu hramul „Sf. Apostoli Petru şi Pavel“, a fost ctitorită de biv vel dvornicul Gavril Costache şi închinată mănăstirii Esfigmenul de la Muntele Athos la data de 6 mai 1682, cu act oficial de danie. Vezi, I. Antonovici, *op. cit.*, p. 7 – 9. Actul de închinare, din 1682, a fost înmânat spre citire mitropolitului Veniamin Costache de către egumenul Teodorit de la Esfigmenul, care dorea, împreună cu toată obştea, să închine mănăstirea athonită amintită Moldovei, deoarece călugării greci nu mai puteau suporta povara tributului anual de 4.000 de groşi percepuți de Imperiul Otoman. Mănăstirea Esfigmenul nu a devenit metoh moldovean. Nici mitropolitul şi nici domnitorul Alexandru Moruzi nu au acceptat condițiile grecilor, fiindcă un asemnena angajament impunea sarcini băneşti grele Mitropoliei Moldovei.

[10] După unirea prelabilă a mănăstirii Floreşti cu metohul Ciocăneşti – Bursuci a urmat închinarea acestora din data de 20 august 1806, pecetluită de alți 12 membri ai familiei Costăcheştilor. Mitropolitul îi îndemna pe urmaşii săi să nu „strice“ dania făcută. Totodată, Teodorit şi-a asumat sarcina de a reface mănăstirea Floreşti, foarte avariată în urma cutremurului din 1802. Lăcaşurile de la Floreşti şi Ciocăneşti – Bursuci aveau să fie conduse de un egumen grec de la Esfigmenul. Ulterior, au mai urmat şi alte închinări de metoace ale mănăstirii Floreşti către aceiaşi mănăstire athonită. Aşadar, a fost, poate, mai lesne pentru şefii țării să cedeze către marea mănăstire Esfigmenul câteva locaşe de cult moldoveneşti, decât să preia destinele şi administrarea uneia dintre cele mai împovărate mănăstiri greceşti. Nu trebuie să uităm că domnitorii români au refăcut şi înzestrat cu odoare scumpe, în mai multe rânduri, lavrele Cutlumuş şi Zographul, unde vieţuiau numeroşi monahi români. Actul de închinare din 20 august 1806 este prezentat sub redacție originală franceză şi traducerea românească, în I. Antonovici, *op. cit.*, pp. 53 – 65.

https://biblioteca-digitala.ro

Din păcate, administrația egumenică greacă nu a gestionat obiectiv averea şi veniturile mănăstirii, atrăgând o serie de acuze înverşunate care au generat puternice reacții autohtone.

Arhimandritul Nil [11], ultimul egumen grec al mănăstirii Floreşti, s-a străduit să lărgească sub o formă monumentală aspectul bisericii, al palatului egumenesc şi al zidului de incintă [12]. Preotul Ion Antonovici, în cartea sa dedicată exclusiv Mănăstirii Floreşti, ieşită de sub teascurile Atelierelor grafice de la Socec & Co. în anul 1916 (v., *Infra*, n. 3), publică la paginile 88 – 98 memoriul bătrânului Gheorghie Drob. Acesta era notar în comuna Olteneşti, județul Fălciu, fost „*băet*“ în casa egumenului Nil de la mănăstrirea Floreşti, şi a relatat tot ce a văzut şi a auzit între anii 1859 şi 1864, când a fost în serviciul mănăstirii. Memoriul este scris în comuna Olteneşti şi datat 15 iulie 1908. Din lunga prezentare de informații prețioase, ne vom opri doar asupra unei ample întâmplări care l-a avut protagonist principal pe domnitorul Alexandru Ioan Cuza.

Egumenul Nil este cunoscut din inscripțiile de la mănăstirea Floreşti sub inițialele ANE (Arhimandritul Nil Egumenul). Aşa îl vom aminti şi noi în rândurile următoare.

Autorul memoriului, copil de strană, în vârstă 14 ani, se afla într-o călătorie la Bucureşti împreună cu ANE. Inițial au vizitat mănăstirile din jurul capitalei, apoi au poposit la mănăstirea Cotroceni, unde ANE a poruncit să se renoveze „*palatul Doamnei*“ şi să se transforme în „*palat egumenesc*“ [13]. În acelaşi timp, ANE a dispus reparații, renovări radicale şi luxoase la palatul Şerban Vodă din centrul Bucureştiului. Lucrările au durat două luni (mai şi iunie 1862). Într-o zi de vară, Cuza Vodă vizitează Complexul Cotroceni, însă ANE deşi ştia de intenția

[11] Acesta s-a retras la Muntele Athos după secularizarea averilor mănăstireşti, unde a fost înălțat la rangul de arhiereu, respectiv mitropolit al Pentapolei. A păstorit timp de două decenii (1843 – 1863) mănăstirea Floreşti. A murit în toamna anului 1888, fiind înmormântat la Muntele Athos.

[12] Toate lucrările erau în fază de construcție, renovare sau modenizare, când au fost oprite de egumenul Nil, pe la 1858, pe motiv că statul român pregăteşte o lege a secularizării averilor mănăstirilor închinate. Vezi, *Sinodicul manăstirii Floreşti*, fila 28.

[13] ANE era foarte apreciat ca un bun gospodar şi cenzor, drept care este numit exarh al mănăstirii Cotroceni, pentru a superviza eficient administrarea avuției acesteia, în folosul Sfântului Munte.

https://biblioteca-digitala.ro

domnitorului a plecat din Bucureşti, lăsându-l pe feciorul de casă să-l întâmpine pe acesta şi să-i raporteze ulterior totul. Cuza Vodă soseşte pe la orele trei după amiază cu o mare suită de civili şi militari şi trage alături, la celălalt palat, aflat la 50 de metri de „*palatul egumenesc*“, mănăstirea fiind în centrul celor două palate domneşti de vară. Domnitorul se aşează pe o canapea aflată la balcon, iar membrii anturajului domnitorului sunt dispuşi pe scaune în jurul lui. Aghiotantul domnesc îi porunceşte băiatului de casă, autorul memoriului, să-i servească cu apă rece şi dulceață. Acesta se execută numaidecât şi îi omeneşte pe oaspeți cu dulceață orânduită în veselă de argint aurită, de mare preț. Privind cu atenție paharele şi lingurițele din metal prețios, domnitorul face următoarea remarcă: „*oare cu acest lux se cuvine a se servi de ele un călugăr*“. Discuția cu tânărul slujitor egumenesc continuă şi domnitorul îl chestionează despre originea şi educația acestuia. După ce află că este român din Iaşi şi mai ştie şi carte, îl întreabă pe un ton autoritar: „*pentru ce eşti slugă la călugări Greci ?*“. Chiar dacă cel chestionat pare intimidat de autoritatea sa, principele continuă în nota discuției: „*Măi băete, să-i spui stăpânului tău că unui călugăr nu-i trebue palate Domneşti, ci o mică chilie, în care să se culce jos pe-o rogojină şi sub cap o piatră în loc de pernă*“. De asemenea, ANE este sfătuit de domn, prin intermediul feciorului de casă, să elibereze degrabă acel „*palat egumenesc*“ de la mănăstirea Controceni. La urmă, când trebuia servită cafeaua, Cuza Vodă refuză categoric pretextând că „*noi Românii nu voim cafele greceşti*“.

Reîntors la „*palatul egumenesc*“, ANE ascultă raportul cu privire la vizita lui Cuza Vodă şi, cu mare amărăciune, porunceşte eliberarea „*palatului egumenesc*“. A doua zi (20 iunie 1862), foarte devreme, tot „bagajul“ a fost încărcat în şase căruțe şi transportat în camerele sfinției sale, ANE, din palatul Şerban Vodă. Ierarhul grec mai zăboveşte un timp în Bucureşti în încercarea zadarnică de a face presiuni asupra principelui Alexandru Ioan Cuza. Într-o seară, adânc mâhnit şi fără speranță, i se confesează băiatului de casă, spunându-i: „*Ce gândeşte domnitorul vostru Român de zdruncină pe unul ca mine, cunoscut în toate împărățiile? Şi să ştii tu, măi băete, că am putere să-l fac să-şi piardă domnia; dar nici odată un mic Domnitor Român nu-şi va însuşi averile mănăstirilor închinate sfântului Munte şi sfântului Mormânt. Dumnezeu nu-i va ajuta!*“. La câteva săptămâni distanță, bunurile ANE din palatul

https://biblioteca-digitala.ro

Şerban Vodă din Bucureşti au fost inventariate şi rechiziționate de către statul român. Odată cu acele bunuri au fost confiscate şi hrisoavele moşiilor mănăstireşti închinate sfântului Munte Athos aflate în posesia egumenului grec.

Ca urmare a secularizării averilor mănăstireşti, ANE va lua drumul mănăstirii Esfigmenul de la Muntele Athos. Din păcate biserica mănăstirii Floreşti rămâne neterminată, urmând ca târnosirea ei să se facă la 20 iulie 1883.

Legea din decembrie 1863 a fost una fundamentală pentru patrimoniul arabil al României, fiindcă ¼ din suprafața de pământ a țării aparținea mănăstirilor închinate grecilor. Averile mănăstirilor închinate erau gestionate exclusiv de către călugării greci, în folosul acestora şi în detrimentul autohtonilor, în ciuda cutumelor şi obligațiilor caritabile stipulate în actele medievale de danie.

Lăcomia monahilor greci, secularizarea averilor mănăstireşti, cutremurele din secolul al XIX -lea şi al XX -lea, au ruinat starea de fapt a aşezământului monahal. În fine, pe la anul 1881, Ministerul de Interne a înființat un spital rural necesar îngrijirii bolnavilor din partea de nord a ținutului Tutovei, organizat în clădirile egumeneşti secularizate.

Mănăstirea a fost complet restaurată între anii 1998 şi 2001 din fondurile Ministerului Culturii şi Cultelor.

Tetraevanghelul Mănăstirii Floreşti

Manuscrisele caligrafiate şi miniate artistic de tip Tetraevanghel sunt parte componentă a istoriei literaturii române vechi, despre care regretatul academician, specialist în slavistică, Gheorghe Mihăilă relata atât de elocvent [14]. Călugării învățați reprezentau, alături de cronicarii şi analiştii de cancelarie, elita intelectualității

[14] „Ținând, deci, pasul cu investigația şi interpretarea actuală pe plan european şi extra european, nu mai împărțim astăzi în mod scolastic literatura română în veche, accesibilă doar specialiştilor, şi modernă, ci o privim – aşa cum a subliniat acum mai bine de o jumătate de secol G. Călinescu – ca pe un fenomen continuu, în permanentă creştere, cu treceri treptate de la o etapă la alta şi cu întoarceri mereu la tradiție, alături de inovațiile deschizătoare de noi orizonturi. Mai mult, critica nouă ne-a obişnuit să citim operele literare ale trecutului – tot aşa cum contemplăm vechile opere de artă – cu un ochi proaspăt şi să vedem valori literare autentice acolo unde altă dată cititorii treceau indiferenți“. Vezi, G. Mihăilă, *Între Orient şi Occident. Studii de cultură şi literatură română în secolele al XV-lea – al XVIII-lea,* Bucureşti, 1999 (*Cuvânt înainte,* p. 6).

https://biblioteca-digitala.ro

româneşti medievale, formată în spiritul epocii Paleologilor şi adaptată la nevoile şi realităţile româneşti, având sprijinul nemijlocit al slavonei culte, scrisă şi vorbită în cancelariile şi centrele mănăstireşti [15]. Nicolae Iorga, la începutul secolului al XX -lea făcea o apreciere generală despre istoria noastră literară prin intermediul a două *excursuri* incluse în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII -lea (1688 – 1821)*[16].

În colecţia de manuscrise medievale a Muzeului Naţional de Istorie a României este conservat şi depozitat Tetraevanghelul mănăstirii Floreşti [17]. Dintre cele mai importante opere de cult, aflate cândva în patrimoniul mănăstirii, se detaşează, în mod evident, Tetraevanghelul dăruit de ctitorul Crâstea Ghenovici.

Manuscrisele erau copiate după prototipuri de mare circulaţie în aria slavo – bizantină a ortodoxismului [18]. După Nicolae Iorga, miniatura constituie „*una dintre manifestările cele mai splendide ale sufletului evului mediu*".

---

[15] „*Aşadar, toate manifestaţiunile inteligenţei româneşti din primele veacuri ale existenţei noastre politice independente până în veacul XVI -lea se făceau exclusiv în limba slavonă*". Vezi, I. Bogdan, *Însemnătatea studiilor slave pentru români*, Bucureşti, 1894, pp. 16 – 17.

[16] Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII -lea (1688 – 1821): Epoca lui Petru Maior. Excursuri (Cronicele moldovene înainte de 1688 şi Cronicele muntene înainte de 1688)*, vol. II, Bucureşti, 1901 (pp. 53 – 638). Aprecierea este următoarea: „*La noi, ca şi pretutindeni aiurea, cronici domneşti s-au scris în aşa-numitele mănăstiri domneşti, care păstrau cu rămăşiţele pământeşti ale ctitorilor încoronaţi şi amintirea faptelor săvârşite de aceştia. Supt influenţa analiştilor sârbi, astfel de anale s-au redactat, în curent cu vremea sau mai târziu, în mănăstirile de origine domnească ale Putnei, Bistriţei, Slatinei şi Neamţului*" (p. 531).

[17] Denumire tipologică: *Tetraevanghelul miniat al mănăstirii Floreşti*.
Nr. inv: C. 344
Material: ferecătură din argint aurit, lemn, hârtie, cerneluri de culoare neagră şi policoloră.
Tehnică: caligrafiere, miniere, legare, ferecare, batere, ştanţare, inscripţionare, cizelare.
Dimensiuni: L=22 cm; l=17 cm; 375 file.
Datare: 9 august1578; 27 iunie 1596.
Locul realizării: Mănăstirea Bistriţa, judeţul Neamţ.
Comanditar: boierul Gliga din Piatra Neamţ (1578); ctitorul Crâstea Ghenovici (1596).
Copist: Anonim.
Beneficiar: Biserica mănăstirii Floreşti, sat Floreşti, comuna Poieneşti, Jud. Vaslui.
Cercetare: Dr. Ginel LAZĂR.
Foto: MNIR (prin proiectul „MANUSCRIPTUM").

[18] Consemnarea în scris a Tetraevanghelelor constituia o misiune divină atât pentru comanditar dar mai ales pentru copist. Cel care comanda copierea şi ferecarea unei cărţi de cult o făcea pentru pomenirea lui şi a urmaşilor lui, în timpul slujbelor religioase, întru iertarea păcatelor, dar şi pentru a servi ca rugăciune acestora. Pe de altă parte, monahul căruia îi era încredinţat acest obiectiv, se implica într-un mod foarte conştiincios şi serios pentru

https://biblioteca-digitala.ro

Manuscrisul – Tetraevanghel a fost caligrafiat şi miniat în limba slavonă şi datat din 27 iunie 1596. Cartea a servit la rugăciunea ctitorilor bisericii mănăstirii Floreşti, de pe Valea Smilei. Aceştia erau Crâstea Ghenovici şi soția sa, Anghelina, în timpul domniei lui Ieremia Movilă, iar acest lucru este confirmat de inscripția în relief de pe copertele ferecate ale Tetraevanghelului dăruit mănăstirii chiar de către ei: „*Acest Tetroevanghel l-au făcut panul Crâstea Ghenovici biv vel dvornic şi giupăneasa lui Anghelina, fiica lui Crăciun biv vel dvornic, şi l-au dat pe el întru ruga lor şi a părinților lor la mănăstirea lor ce se numeşte Smila, unde este hramul sfântului prooroc Ilie Tezviteanul, în anul 7104 (1596) de la facerea lumii, luna Iunie, 27*“ [19].

Caligrafierea şi minierea este foarte îngrijită, de tip semiuncial, de redacție slavonă, realizată pe hârtie cu filigran, reprezentând un porc, având un total de 375 de file. Media rândurilor caligrafiate pe o pagină completă, cu subtitlu, este în număr de 16. Textul celor patru Evanghelii este precedat de orânduirea Evangheliilor după duminicile şi sărbătorile de peste an şi de precuvântarea arhiepiscopului Theofilact de Ohrida al Bulgariei. La începutul fiecărei evanghelii – *după Matei*, *după Marcu*, *după Luca* şi *după Ioan* –, avem câte o pagină cu reprezentări şi simboluri creştine, încadrate de frontispicii ornamentate cu motive geometrice, iar textul evangheliei are frumoase inițiale miniate. Titlurile, inițialele şi ornamentele sunt caligrafiate şi

---

propovăduirea neîncetată a cuvântului apostolic (motivul misionar), pentru înlăturarea apocrifelor şi aducerea luminii dumnezeieşti (motivul apologetic) şi pentru învățarea rugăciunilor de către toți creştinii (motivul liturgic). Tetraevanghelele erau caligrafiate şi miniate cu o mare finețe, precizie şi acuratețe, pe file de pergament sau hârtie cu filigran, după modelul ecumenic bizantin, împodobite cu varii decorații policrome, însemnate cu text de danie şi cu semnătura copistului. După finalizarea operei, aceasta era legată în scoarțe durabile de lemn şi ferecată în plăci din metal prețios, decorate şi gravate, la rândul lor, în relief, cu scene religioase. În principiu, pe prima copertă a ferecăturii se întâlneşte scena „Pogorârii lui Isus în Iad“ (Învierea) sau „Anastasis“, după tradiția bizantină, iar pe a două copertă se află scena „Adormirii Maicii Domnului“. Vezi şi catalogul referitor la „exponatul lunii la MNIR“ intitulat: *Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României*, Bucureşti, 2012, pp. 36 – 47, unde sunt prezentate două dintre cele mai prețioase manuscrise medievale româneşti, caligrafiate şi miniate pe pergament vitelin. Este vorba de *Tetraevanghelul Sf. Nicodim de la Tismana (1405)* şi *Tetraevanghelul cuviosului Spiridon de la Putna (1502)*. A se consulta şi G. Popescu – Vîlcea, *Miniatura românească*, Bucureşti, 1981; N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, I, Bucureşti, 1934; Idem, *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688*, Bucureşti, 1904.

[19] I. Antonovici, *op. cit.*, p. 99.

https://biblioteca-digitala.ro

miniate cu chinovar, unde mai predomină şi cerneala verde. La sfârşitul celei de-a patra evanghelii, *după Ioan*, avem un calendar liturgic. Tetraevanghelul este legat în plăci de lemn, acoperite cu foaie de argint aurită, iar cotorul ferecăturii este din argint aurit, în formă de mreajă. Coperta întâi a ferecăturii face referire la scena „*Scoaterea sufletelor din legăturile iadului de către Mântuitor*“ (Anastasis). A doua copertă îl înfățişează pe „*Sf. Proroc Ilie în momentul când un corb îi aduce pâine şi carne*“.

Manuscrisul fusese copiat cu aproape două decenii în urmă (1578), aşa cum reiese din însemnarea de la fila 375: „*Acest tetroevanghel l-au făcut şi ferecat panul Gliga din Piatra şi cu soția sa Evdochia, ca să le fie lor spre veşnică pomenire şi să fie fiului lor, Vasilie, şi să nu se vânză. Iar cine se va ispiti să-l vânză fără de porunca lor şi a părinților lor, sau alt neam, să fie blestemat de Dumnezeu şi de toți sfinții. Dar să nu-l vânză, ci să citească întrânsul şi să roage pe Dumnezeu pentru sufletele lor, cari l-au făcut în anul 7086 (1578), luna august 9 zile, în zilele lui Petru Voievod* [20] *şi ale Mitropolitului Chir Atanasie al cetății Suceava şi ale egumenului Theodosie al mănăstirii Bistrița*“ [21]. Această însemnare, fără trecerea numelui copistului, poate presupune printre altele şi o pedeapsă prin ascultare. Adică manuscrisul a fost copiat la mănăstirea Bistrița, aflată la opt (8) km de oraşul Piatra (Neamț), de către un călugăr înfăptuit să facă această lucrare divină prin ascultare de poruncă egumenică şi ispăşire de pedeapsă, fără putința de menționare a numelui său, decât al voievodului, al arhiereului suprem, implicit al starețului de la Bistrița, conform uzanțelor epocii. Nu cunoaştem cum a intrat Crâstea Ghenovici în posesia manuscrisului, însă este cert că acesta nu a mai ajuns să fie ferecat de comanditarii săi, deşi în text se menționează şi această lucrare. Marele vornic al Țării de Sus, probabil, a cumpărat manuscrisul, în formă finală, fără ferecătură, de la urmaşii legitimi ai boierului Gliga. Ulterior l-a ferecat şi inscripționat, cu text de danie, pentru înzestrarea ctitoriei sale.

[20] Petru Schiopul, domnul Moldovei (1574 – 1577; 1578 – 1579; 1583 – 1591).
[21] I. Antonovici, *op. cit.*, p. 106.

https://biblioteca-digitala.ro

Şcoala de caligrafie şi miniere a mănăstirii Bistrița nu era foarte însemnată în acel timp, aşa cum nu s-a remarcat deloc în epoca lui Ştefan cel Mare [22]. Nu trebuie să ne mire că acest Tetraevanghel nu este foarte spectaculos, în raport cu Tetraevanghelele copiate la porunca voievodului moldav, în marile centre culturale de la Neamț şi Putna, menite [23] a înzestra ctitoriile domnitorului din tot cuprinsul Moldovei [24]. De fapt, din vremea lui Ştefan cel Mare nu avem, până acum, nici un Tetraevanghel ieşit de sub penelul unui „scriitor" de la Bistrița. Mai mult, în *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, nu sunt pomenite decât trei nume de „scriitori" [25]. Cei trei cărturari provin de la mănăstirile Neamț şi Putna. În acest context, boierul Gliga, probabil, nu-şi permitea luxul de a comanda un manuscris pe pergament, caligrafiat şi miniat la Neamț de ucenicii lui Ghervasie, Teodor Mărăşescul, Ioanichie, Nicodim, Visarion şi alții. Aşadar, a apelat la miniaturiştii mănăstirii Bistrița, mai modeşti, mai ieftini şi mai aproape geografic de oraşul Piatra Neamț. Totuşi, manuscrisul boierului Gliga este realizat într-o epocă când reverberația culturală se manifesta mai discret, decât în urmă cu şapte sau opt decenii [26].

Din nefericire, suportul material pe care a fost copiat, lipsa unor reprezentări evanghelice şi amprenta unui cărturar de seamă, aşa cum este cazul cu alte

---

[22] Mănăstirea Bistrița avea domenii foarte întinse şi încasa venituri mari de la vămile de la Tazlău şi Bacău, astfel încât este de explicat de ce obştea mănăstirii se concentra mai mult pe administrarea proprietăților sale şi încasarea de venituri, în defavoarea preocupărilor culturale.

[23] În genere, Tetraevanghelele erau destinate pentru ruga ctitorului şi a familiei sale, mai ales în cazul unui domnitor precum Ştefan cel Mare. Acest fapt este specificat în textul de danie, sub mai multe ipostaze: inscripție în relief pe ferecătură, text în ramă de chinovar sau însemnare pe ultima filă. Ulterior, donația liturgică, intra efectiv în patrimoniul lăcaşului de cult, devenind un obiect sacru şi de mare valoare istorică, putând fi folosit şi la oficierea serviciului divin.

[24] Vezi, C. Turcu, *Un manuscris slavon necunoscut din timpul lui Ştefan cel Mare*, în „Hrisovul VI", 1946, pp. 105 – 109; E. Turdeanu, *L'activité littéraire en Moldavie de 1504 à 1552*, p. 151, nr. XXXVIII, în *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Leiden, 1985; Idem, *Manuscrise slave din timpul lui Ştefan cel Mare*, extras din „Cercetări Literare", V, Bucureşti, 1943; Petre. P. Panaitescu, *Un autograf al lui Petru Movilă pe un Tetraevanghel al lui Ştefan cel Mare*, în „Revista Istorică Română", IX, 1939, pp. 82 – 86; Dimitrie Dan, *O evanghelie a lui Ştefan cel Mare în München*, Cernăuți, 1914.

[25] Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirei Bistrița*, Bucureşti, 1941, pp. 20 – 21.

[26] *Arta din Moldova de la Ştefan cel Mare la Movileşti*, Bucureşti, 1999.

https://biblioteca-digitala.ro

manuscrise de cult slavone din spațiul românesc, umbreşte din valoarea acestui prețios manuscris.

Opera de cult a fost trimisă de Epitropia Bisericii Floreşti la Expoziția regală jubiliară din 1906. Acolo a fost cercetată ştiințific şi inventariată sub două numere: No. 332/1906 „*Epitropia Bisericii Floreşti, Tutova*“ şi No. 702/1907 „*Donațiuni*“. Oficialii expoziției i-au conferit Epitropiei medalia de aur pentru o atentă conservare şi păstrare [27]. Totodată, cercetarea textelor slavone a fost făcută de Ştefan Nicolăescu, translator delegat pentru limbile slave de la Arhivele Generale ale Statului.

Manuscrisul a fost fotoscanat profesional în toamna anului 2011, complet, la o rezoluție foarte înaltă, printr-un proiect denumit „Manuscriptum“, inițiat şi coordonat de directorul general al Muzeului Național de Istorie a României, domnul dr. Ernest Oberländer – Târnoveanu. Totalul paginilor fotoscanate prin programul „Manuscriptum“ este de 766. Cartea este împachetată în foiță de mătase japoneză cu ph neutru şi în strat de netex, fiind încasetată în spumă de polietilenă, antistatică şi ignifugă, depozitată şi păstrată în cutie de carton.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Coperta întâi. Ferecatura din metal prețios conținând textul de danie din 1596 al lui Crâstea Ghenovici.

Fig. 2 – Coperta a doua. Ferecatura din metal prețios conținând textul de danie din 1596 al lui Crâstea Ghenovici.

Fig. 3 – Pagină de început, cu orânduirea Evangheliilor după duminicile şi sărbătorile de peste an. În partea superioară se observă numărul de inventar al Expoziției jubiliare a României din 1906.

Fig. 3 bis – Pagina de început a precuvântării arhiepiscopului Theofilact de Ohrida a Bulgariei.

Fig. 4 – Filă de titlu, cu frontispiciu şi începutul evangheliei după Matei.

[27] Vezi, *Catalogul lucrărilor expuse la expoziția jubiliară din 1906*, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl“, Bucureşti, 1906.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5 – Filă de titlu, cu frontispiciu şi începutul evangheliei după Marcu.

Fig. 6 – Filă de titlu, cu frontispiciu şi începutul evangheliei după Luca.

Fig. 7 – Filă de titlu, cu frontispiciu şi începutul evangheliei după Ioan.

Fig. 8 – Filă a evangheliei după Luca.

Fig. 9 – Fila nr. 375, reprezentând textul explicit de danie din 9 august 1578 al boierului Gliga din Piatra Neamț.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

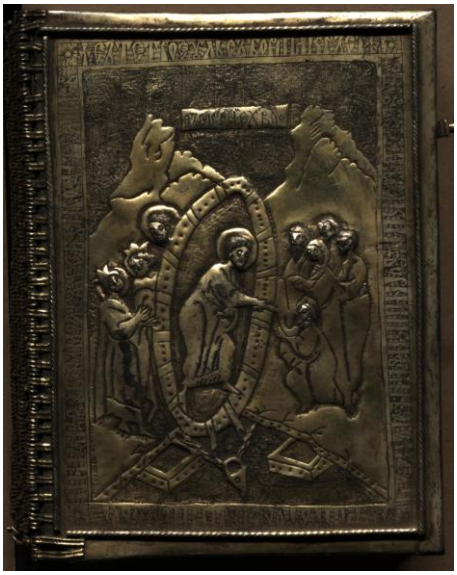

Fig. 1

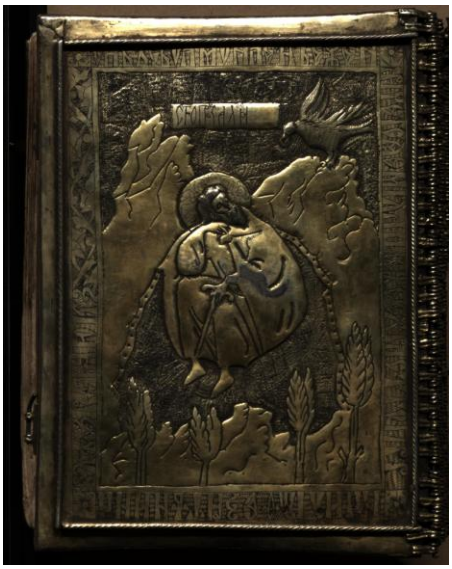

Fig. 2

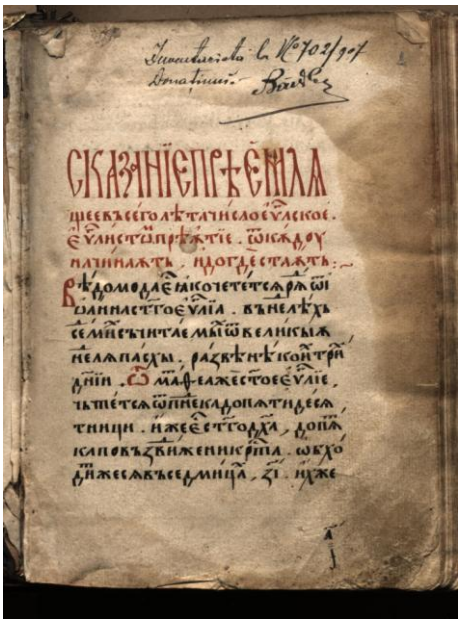

Fig. 3

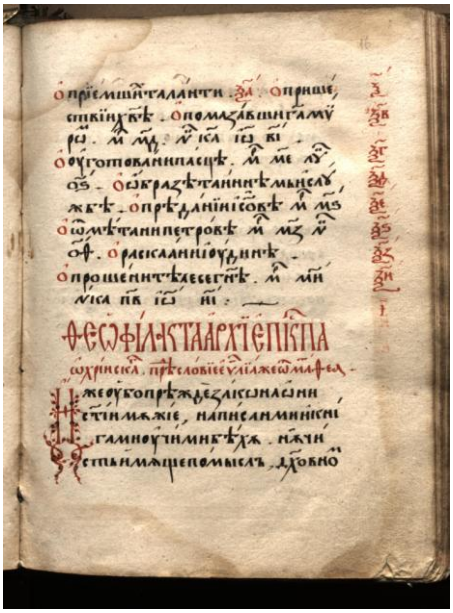

Fig. 3 bis

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4

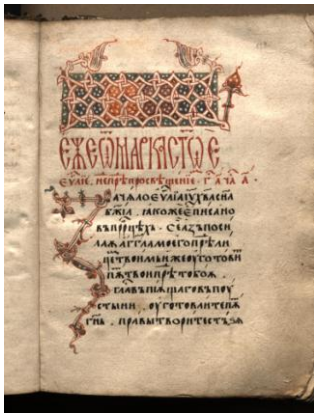

Fig. 5

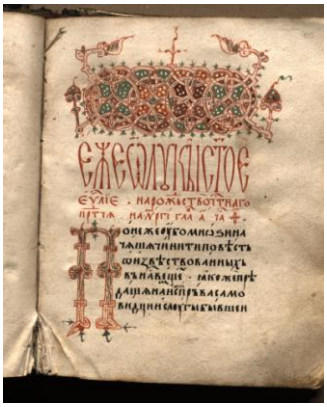

Fig. 6

Fig. 7

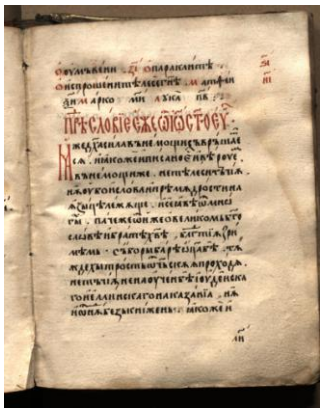

Fig. 8

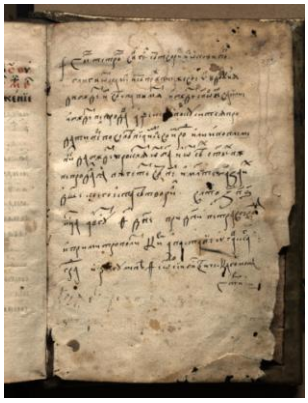

Fig. 9

https://biblioteca-digitala.ro